

İNNOVASIYAYÖNÜMLÜ TƏDQIQATLARIN STİMULLAŞDIRILMASI MEXANİZMİ

Nigar Həsənova,

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin doktorantı

e-mail: 88.28_titi@mail.ru

<https://doi.org/10.30546/2706-7858.2026.09.3.359>

UOT: 338.245

Xülasə. *Innovasiyayönümlü fəaliyyətin stimullaşdırılması hesabına elmi-tədqiqatların səmərəliliyinin yüksəldilməsi büdcədən maliyyələşdirilmə, kreditlərin verilməsi, elmi-texniki yeniliklərə verilən kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin müəyyən hissəsinin subsidiyalaşdırılması kimi mühüm tədbirlərə əsaslanır. Bu baxımdan dünya təcrübəsində elmi və innovativ fəaliyyətə dövlətin maliyyə dəstəyi konkret hədəflər üzrə müəyyən edilir. Elmi və innovativ fəaliyyətin inkişafı üçün nəzərdə tutulan stimullaşdırıcı mexanizmlər elmi-texniki işlərin genişləndirilməsinin səmərəli vasitələrindən olmaqla, elmi potensialın formalaşmasına da ciddi təsir göstərir.*

Açar sözlər: *innovativ fəaliyyət, elmi tədqiqat, innovasiya infrastruktur, stimullaşdırma, maliyyələşmə, qiymətləndirmə.*

Keywords: *innovative activity, scientific research, innovation infrastructure, stimulation, financing, evaluation.*

Ключевые слова: *инновационная деятельность, научные исследования, инновационная инфраструктура, стимулирование, финансирование, оценка.*

Innovasiyayönümlü fəaliyyətin inkişafı və elmi-tədqiqatların səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə əlverişli şəraitin yaradılması ölkələrin innovasiya siyasətinin prioritet istiqamətlərindən hesab edilir. Bu baxımdan innovativ fəaliyyətin və elmi tədqiqatların stimullaşdırılması innovasiya siyasətinin strateji məqsədlərinin həyata keçirilməsi mexanizmi kimi çıxış edir. Innovasiyayönümlü tədqiqatların stimullaşdırma üsulları birbaşa və dolayı istiqamətlərə bölünür. Innovativ və elmi cəhətdən əsaslandırılmış inkişafı bağlı iqtisadi subyektlərin stimullaşdırılmasının dolayı üsulları

yalnız dövlətin iqtisadi məqsədlərinə uyğun inkişaf istiqamətlərinin seçilməsi üçün ilkin şərtlər yaratmağa xidmət edir. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən və fəal şəkildə istifadə olunan birbaşa həvəsləndirmə metodlarına elmi-tədqiqat işlərinin büdcədən maliyyələşdirilməsi, kreditlərin verilməsi, elmi-texniki yeniliklərə verilən kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin müəyyən hissəsinin subsidiyalaşdırılması, elmi-tədqiqatların həyata keçirilməsi üçün ərazilərin güzəştli şərtlərlə istifadəyə verilməsi daxildir.

Birbaşa maliyyələşdirmənin üstünlüyü məqsədli təminat və vəsaitlərin istifadəsinə dövlət

nəzarətinin mümkünlüyü ilə bağlıdır. Bununla belə, birbaşa stimullaşdırma dövlət təşəbbüslərinin dəstəklənməsi üçün inzibati xərclərin səviyyəsini artırır. Dünya ölkələrində elmi və innovativ fəaliyyətə dövlətin maliyyə dəstəyi konkret hədəflər üzrə müəyyən edilir və həyata keçirilir. Bu zaman fundamental tədqiqatların dəstəklənməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Göstərilən məqsəd üçün vəsaitin çatışmayan hissəsi qrantlar vasitəsilə təmin edilir. Beləliklə, tədqiqat və inkişaf dövlət-özəl tərəfdaşlıq mexanizmlərinin həyata keçirməsini tələb etməklə, innovasiyayönümlü tədqiqatları daha çox maliyyə resursları ilə təmin etmək məqsədi daşıyır. Bu da öz növbəsində elmi-innovativ fəaliyyətin inkişafı və təkmilləşdirilməsi üçün stimulaşdırır. Beynəlxalq səviyyədə maliyyə resurslarının tədqiqatın real nəticələrindən və perspektivindən asılı olaraq bölüşdürülməsinə diqqətin yönəldilməsi təcrübəsindən geniş istifadə olunur. Eyni zamanda tətbiqi yönümlü tədqiqatların nəticələrinin kommersiyalaşdırılması üçün bazar mexanizmlərindən istifadənin genişləndirilməsi də müsbət nəticələri ilə özünü göstərir.

Innovasiyayönümlü fəaliyyətin və tədqiqatların stimullaşdırılmasında elmi-fondlar mühüm rol oynayır. Bir qayda olaraq, bu fondlar qrant və kreditlərin verilməsi yolu ilə innovativ layihələri dəstəkləmək üçün bir sıra proqramlar təklif edir və həyata keçirir. Finlandiyada Milli Texnologiyalar Agentliyi elmi və innovativ layihə üçün zəruri xərclərin 35-60%-ni əhatə edən vəsait ayırır. Finlandiya, həmçinin öz tədqiqatlarını aparmaq üçün Avropa İttifaqının maliyyə resurslarından səmərəli istifadə edir. Estoniyada bu maliyyə növü tətbiqi tədqiqatları dəstəkləməyə yönəlir və maliyyələşdirilən layihənin bütün xərclərinin 60-75%-ni əhatə edir [5, s.46]. Araşdırmalar göstərir ki, ayrılan kreditlər, ilk növbədə elmi tədqiqatların nəticələrinin kommersiyalaşdırılması üzərində işləyən firmalara intensivləşdirməni təşviq etmək üçün nəzərdə tutulur.

Araşdırmalara əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, inkişaf etmiş ölkələrdə innovasiya siyasəti əsasən aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilir:

- *milli innovasiya sisteminin strukturunun optimallaşdırılması;*
- *elm və innovasiya sahəsinin dövlət maliyyə*

yələşməsinin optimallaşdırılması;

- *fundamental tədqiqatların inkişafı;*
- *elm və innovasiya kooperasiyasının stimullaşdırılması;*
- *elm və innovasiya sahəsinə böyük həcmli kapitalın cəlb edilməsi;*
- *elmi sferanın və innovasiya təşəbbüsünün stimullaşdırılması;*
- *beynəlxalq innovasiya şəbəkəsinə inteqrasiya;*
- *texnoloji ixtisaslaşdırma;*
- *daxili innovasiya şəbəkəsinin yenilənməsi;*
- *regionlar üzrə təşəbbüslərin stimullaşdırılması;*
- *elm və təhsilin inteqrasiyası;*
- *yüksək texnologiya sahəsində prioritet istiqamətlərin müəyyən edilməsi [2, s.11].*

Azərbaycanda da “elmin və elmi-innovasiya fəaliyyətinin prioritetliyi” iqtisadi siyasətin prioritetlərindən biri kimi qəbul edilməklə “elm, təhsil və iqtisadiyyatın vəhdəti, dünya elm məkanına inteqrasiya, elmin davamlı və sistemli inkişafının təmin edilməsi, elmi fəaliyyətin institusional sisteminin və maliyyələşdirilmə mexanizmlərinin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması, eləcə də elmin maddi-texniki bazasının və infrastrukturunun modernləşdirilməsi” məsələləri həlli vacib vəzifələr kimi müəyyən edilir [1].

Qeyd edilənlər göstərir ki, bu cür məsələlərin həlli elmi-texniki işlərlə, onun nəticələrinin istehsalata tətbiqi ilə birbaşa bağlıdır. Respublika üzrə il ərzində yerinə yetirilmiş elmi-texniki işlərin dinamikası göstərir ki, bu göstərici 2020–2024-cü illərdə əsasən artım dinamikası nümayiş etdirmişdir. Belə ki, elmi-texniki işlərin həcmi 2020-ci ildə 151 179,9 min manat olduğu halda, 2024-cü ildə 229 354,1 min manata çatmışdır. Beləliklə, bu dövrdə göstərici 78 174,2 min manat və ya 51,7% artmışdır. Bununla belə, dinamika ardıcıl xarakter daşımamış, 2022-ci ildə əvvəlki illə müqayisədə müəyyən azalma baş vermiş, 2023–2024-cü illərdə isə yenidən sürətli artım müşahidə edilmişdir.

Elmi-texniki işlərin strukturunda fundamental tədqiqatlar üstün mövqeyə malik olmuşdur. Fundamental tədqiqatların həcmi 2020-2024-cü illərdə 63,7% artmışdır. Xüsusilə 2022-ci ildə fundamental tədqiqatların həcmi 133 013,1 min

manata çataraq ümumi elmi-texniki işlərin təxminən 73%-ni təşkil etmişdir. 2024-cü ildə isə bu istiqamətin ümumi işlərdə payı təxminən 61,5% olmuşdur. Tətbiqi tədqiqatlarda daha yüksək artım tempi müşahidə edilmiş, bu istiqamətdə artım 147,5% təşkil etmişdir. Layihə-konstruktor və texnoloji işlər üzrə göstəricilər 2020-ci ildə 18 062,5 min manat olan bu işlərin həcmi 2022-ci ildə cəmi 1 041,2 min manata, 2023-cü ildə isə 1 150,2 min manata qədər azalmışdır. Lakin 2024-cü ildə göstəricinin 26 088,6 min manata yüksəlməsi xüsusi diqqət çəkir. Bu, əvvəlki illə müqayisədə çox ciddi artım olmaqla, elmi fəaliyyətin texnoloji və layihəyönümlü komponentinin 2024-cü ildə əhəmiyyətli dərəcədə gücləndiyini göstərir. Digər istiqamətlər üzrə də oxşar vəziyyət müşahidə edilir (*cədvəl*).

sahəsində təşəbbüslərin inkişafı üçün ilkin şərtlər yaradır. Bunlara elm və innovasiya sahəsində qanunvericilik və hüquqi bazanın formalaşdırılması, vergi güzəştləri, vençur maliyyələşdirmə sisteminin inkişafı, innovasiya infrastrukturunun formalaşdırılması, elmi-texniki məhsullar bazarının inkişafı, innovativ klasterlərin yaradılması kimi mühüm istiqamətlər daxildir. Bu istiqamətdə innovasiyaların tiplərinə görə innovasiyalara çəkilən xərclərin dinamikasına nəzər saldıqda məlum olur ki, 2021-ci ildə məhsul innovasiyalarının həcmi əvvəlki illə müqayisədə 90,1% azalmışdır. Proses innovasiyalarında da azalma baş vermiş, lakin bu azalma 75,7% təşkil etmişdir. Beləliklə, 2021-ci ildə hər iki innovasiya istiqamətində ciddi geriləmə müşahidə olunmuşdur. 2022-ci ildə

Cədvəl.

Respublika üzrə il ərzində yerinə yetirilmiş elmi-texniki işlərin həcmi

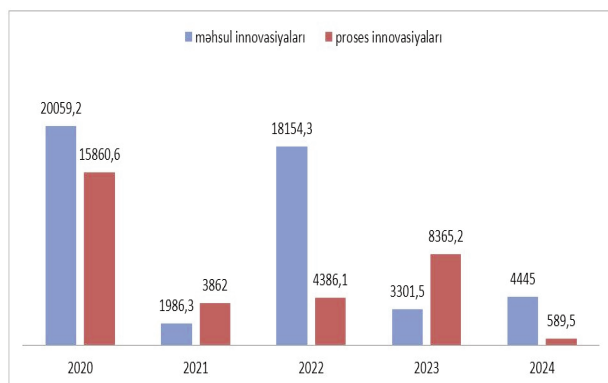
Göstəricilər	2020	2021	2022	2023	2024
Elmi-texniki işlərin həcmi - cəmi, min manat	151 179,9	189 910,5	181 841,5	197 788,8	229 354,1
o cümlədən:					
fundamental tədqiqatlar	86 147,8	108 996,5	133 013,1	137 023,6	141 078,8
tətbiqi tədqiqatlar	10 333,2	14 002,3	13 862,3	19 942,1	25 573,6
layihə-konstruktor və texnoloji işlər	18 062,5	12 921,1	1 041,2	1 150,2	26 088,6
sınaq nümunələrinin, dəstlərin, məmulatların (məhsulların) hazırlanması	6 216,2	18 841,7	2 410,5	2 136,7	-
tikinti üçün layihə işləri	7 760,2	12 102,0	4 076,7	4 541,1	4 749,8
elmi-texniki xidmətlər	22 660,0	23 046,9	27 437,7	32 995,1	31 863,3

Araşdırmalara əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, ayrı-ayrı ölkələrin elmi və innovativ fəaliyyətinin inkişafı üçün nəzərdə tutulan proqramlar elmi-texniki işlərin genişləndirilməsinin səmərəli aləti olmaqla yanaşı, həm də ümumilikdə dünya elmi biliklərinin potensialının formalaşmasına təsir göstərir [3, s.296]. Təbii ki, beynəlxalq əməkdaşlığın genişlənməsi elmi təşkilatların dünya səviyyəsinə çıxarılması üçün dolayı stimullardandır, çünki belə proqramlarda yer alma meyarlarından biri yerli və xarici elmi-tədqiqat müəssisələrinin birgə əməkdaşlığıdır.

Müasir şəraitdə dolayı stimullaşdırma üsulları təcrübədə daha geniş yayılır, çünki onlar birbaşa maliyyələşdirmə ilə müqayisədə təxirə salınmış büdcə xərcləri tələb edir, həmçinin innovasiya

vəziyyət əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmışdır. Məhsul innovasiyalarının həcmi 2021-ci illə müqayisədə 814,0% artmışdır. Proses innovasiyalarında isə artım daha məhdud olmaqla 13,6% təşkil etmişdir. Bu dövrdə innovasiya fəallığının əsas artımı, məhz məhsul innovasiyalarının hesabına formalaşmışdır. 2023-cü ildə əks istiqamətli dinamika müşahidə edilmişdir. Məhsul innovasiyalarının həcmi 81,8% azaldığı halda, proses innovasiyalarında 90,7% artım qeydə alınmışdır. Bu dəyişiklik innovasiya fəaliyyətinin məhsulyönümlü modeldən daha çox proseslərin təkmilləşdirilməsinə istiqamətləndiyini göstərir. 2024-cü ildə məhsul innovasiyalarında əvvəlki illə müqayisədə 34,6% artım baş vermişdir. Bunun əksinə olaraq, proses

innovasiyalarının həcmi 93,0% azalmışdır. Nəticədə innovasiya fəaliyyətinin strukturunda məhsul innovasiyalarının xüsusi çəkisi yenidən kəskin yüksəlmişdir (*diqram*).

Diqram. İnnovasiyaların tiplərinə görə innovasiyalara çəkilən xərclər, min manat

Stimullaşdırmanın dolayı üsulları arasında ayrı-ayrı vergi rejimlərinin aktiv istifadəsini xüsusi qeyd etmək olar. Vergi güzəştlərinin tətbiqinin iqtisadi mənası vergi ödəyicilərinin sosial tələblərə cavab verən istiqamətlərdə fəaliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi ilə bağlıdır. Elm və innovasiya sferasının stimullaşdırılması xüsusi vergi rejimlərinə əsasən qeyri-dövlət təsərrüfat subyektləri tərəfindən bu sahəyə maliyyə qoyuluşlarının artırılmasını stimullaşdırmaq üçün nəzərdə tutulur. Elmi və innovativ fəaliyyətin inkişafı üçün vergi güzəştləri aşağıdakılar nəzərə alınmaqla müəyyən edilir: *vergitutma obyektinə və vergitutma bazasına; vergi dövrü; vergi dərəcəsi; verginin hesablanması qaydası; verginin ödənilməsi qaydası və müddəti və s.* Həvəsləndirmə baxımından elmi-tədqiqat və təkmilləşdirməyə vəsait qoyan firmalara tətbiq olunan vergi güzəştləri faktiki olaraq elmi-tədqiqat və inkişaf xərclərini aşan məbləğdə ayırmalar almağa imkan verir.

Təcrübədə elmi və innovasiyayönümlü tədqiqatların həyata keçirilməsi üçün ali təhsil sektoru ilə istehsal müəssisələri arasında qarşılıqlı əlaqənin intensivləşdirilməsi məqsədilə də vergi güzəştləri nəzərdə tutulur. Dünya ölkələrində şirkətlərə, universitetlərə və ya qeyri-kommersiya tədqiqat təşkilatlarına hədiyyə edilən elmi avadanlıqların dəyəri ilə vergi bazasını azaltmağa icazə verilir. Birbaşa dövlət maliyyələşdirməsindən fərqli olaraq, vergi güzəştləri subyektin işlərinə daha az müdaxilə

edir və əlavə təcəssüm olunmuş hərəkətləri təşviq edir. Bundan əlavə, büdcə maliyyələşdirməsinin ənənəvi olaraq aşağı səviyyədə olduğu ölkələr üçün vergi güzəştləri, məhz stimullaşdırma rolunu oynayır.

Qlobal iqtisadi mühitdə vençur kapitalı ilə innovasiya arasında müsbət əlaqə özünü qabarıq şəkildə göstərir. Xüsusilə vençur kapitalı ilə maliyyələşdirilən firmalar arasında patentləşdirmə fəaliyyətinin daha yüksək səviyyələri və daha çox investisiya qoyuluşu müşahidə edilir [6, s.68]. Lakin bu maliyyə aləti olmadan elm və innovasiya sahəsində stimullaşdırmanın səmərəsiz olacağını demək düzgün olmaz. Çünki vençur maliyyələşdirilməsi digər üsullarla yanaşı əlavə stimullaşdırıcı tədbir kimi çıxış edir ki, onların mövcudluğu elmi və innovativ fəaliyyətin inkişafı üçün şəraiti yalnız müəyyən dərəcədə yaxşılaşdırır.

Elmi və innovativ fəaliyyətin stimullaşdırılmasının dolayı üsulları sistemində innovativ infrastrukturun, yəni onun həyata keçirilməsinə töhfə verən elmi və innovativ fəaliyyət subyektlərinin məcmusunun formalaşdırılması tədbirləri xüsusi yer tutur. İnnovasiya infrastrukturunu texnoloji parklar və onların müstəqil fəaliyyət göstərə bilən ayrı-ayrı bölmələri kimi konkret bazaryönümlü subyektlərin mövcudluğunu nəzərdə tutur [4, s.20]. Onların hər biri elmi və innovativ fəaliyyət subyektlərinin istehsal resurslarına çıxışını təmin edir. Bu baxımdan müasir innovasiya sisteminin ən mühüm segmenti kimi innovasiya infrastrukturunu əhəmiyyətli rol ilə fərqlənir. İnnovasiya infrastrukturunun bu cür elementləri elmi-tədqiqatların nəticələrinin xarici bazarlara çıxarılmasına töhfə verir.

Nəticə. Ümumiyyətlə, innovativ fəaliyyətin stimullaşdırılması onun həyata keçirilməsinin həm bu fəaliyyətin subyektləri, həm də bütövlükdə iqtisadiyyat üçün faydalı olacağı şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur. Eyni zamanda elmi-innovativ sahənin vəziyyətinə təşkilati və iqtisadi təsir birbaşa və dolayı stimullaşdırmanın müxtəlif alətlərindən istifadəni ehtiva edir. Elmi və innovativ fəaliyyətin stimullaşdırılması təcrübəsinin təhlili göstərir ki, əksər ölkələrdə hələ də dövlət büdcəsindən maliyyələşmə əsas dəstək formasıdır. Bu zaman tədqiqatın nəticələrinin və perspektivlərinin qiymətləndirilməsi və onların iqtisadi cəhətdən

mətləndirilməsi həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Beləliklə, elmi və innovativ fəaliyyətin stimullaşdırılması təcrübəsinin təhlili elmi və innovativ fəaliyyətin təşkili, eləcə də bu proseslərin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı bir sıra nəticələr əldə etməyə imkan verir:

– *elmi və innovativ institutların maliyyə mənbələrinin müstəqil axtarış sisteminə tədricən keçməsi yolu ilə innovasiya fəaliyyətinin bazar tələblərinə yönəldilməsi;*

– *elmi-innovativ sahədə dövlət-özəl tərəfdaşlığının inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması;*

– *elmi və innovativ fəaliyyətin nəticələrindən asılı olaraq maliyyə resurslarının bölgüsünə yeni yanaşmaların tətbiqi;*

– *elmi-innovativ qurumlar üçün vergi güzəştlərinin müxtəlif üsullarından istifadə edilməsi və elmi-innovativ subyektlərinin fəaliyyətinin nəticələrinə marağın stimullaşdırılması;*

– *elmi və innovativ fəaliyyətlə birbaşa məşğul olan subyektlərlə deyil, həm də vasitəçi funksiyaları yerinə yetirən subyektlərlə əlaqə yaratmağa imkan verən adekvat innovasiya infrastrukturunun yaradılması;*

– *investisiya bazarının formalaşması üçün əlverişli hüquqi şəraitin yaradılması.*

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. “Elm haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 2016.
2. Əliyev T.N., Babayev L.B. Regional innovasiya proqramının məzmunu və quruluşu. “Korporativ, idarəetmə və iqtisadiyyatın innovasiya inkişafı” Beynəlxalq EPRK-nın materialları. Bakı, “Elm” nəriyyatı, 2011, s.10-13.
3. Бурец Ю.С., Акерман Е.Н., Акерман Е.А., Волохова А.М. Анализ востребованности и эффективности государственной поддержки инновационной деятельности (на примере регионов АИРР). Журнал “Вопросы инновационной экономики”, 2016, №4, с.293-302.
4. Дроздова Е.В. Развитие мирового рынка технологий: проблемы и перспективы. Журнал “Экономика и управление в XXI веке: тенденции развития”, 2015, №21, с.18-23.
5. Ушакова С.Е. Формирование фискальной системы стимулирования инноваций при

адаптации зарубежного опыта. Журнал “Национальные интересы: приоритеты и безопасность”, 2015, №9, с.40-51.

6. Рязанцева М.В. Стимулирование инвестиций в особые экономические зоны. Журнал “Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований”, 2013, №5, с.67-69.

7. www.stat.gov.az

N.Hasanova

Stimulating mechanism of innovation-oriented research

Abstract

Improving the efficiency of scientific research by stimulating innovation-oriented activity is based on important measures such as budget financing, granting loans, subsidizing a certain part of interest rates on loans for scientific and technical innovations. In this regard, in world practice, state financial support for scientific and innovative activity is determined by specific targets. Stimulating mechanisms intended for the development of scientific and innovative activity are effective means of expanding scientific and technical work, and also have a serious impact on the formation of scientific potential.

Н.Гасанова

Механизм стимулирования инновационно-ориентированных исследований

Аннотация

Повышение эффективности научных исследований путем стимулирования инновационно-ориентированной деятельности осуществляется на основе таких важных мер, как бюджетное финансирование, предоставление кредитов, субсидирование определенной части процентных ставок по кредитам на научно-технические инновации. В связи с этим в мировой практике государственная финансовая поддержка научной и инновационной деятельности определяется по конкретным целевым показателям. Стимулирующие механизмы, направленные на развитие научной и инновационной деятельности, являются эффективным средством расширения научно-технического творчества, а также оказывают серьезное влияние на формирование научного потенциала.